

1831 Nüfus Sayımına Göre Tarsus Sancağı: İdarî Durum, Yerleşme ve Nüfus

Sanjak of Tarsus According to 1831 Census: Administrative Situation, Settlement and Population

Sacit Uğuz* , Bilge Gecekuşu**

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
sacituguz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0412-8250

**Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
bilge.gecekusu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2398-7955

Başvuru/Submitted : 15 Ağustos 2022

Kabul/Accepted : 10 Ekim 2022

DOI: 10.21021/osmed.1162184

Atıf/Citation:

Uğuz, S, Gecekuşu, B. "1831 Nüfus Sayımına Göre Tarsus Sancağı: İdarî Durum, Yerleşme ve Nüfus". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 15 (2022): 40-57.

Öz

Osmanlı Devleti klasik dönemde toprakları üzerinde yaşayan nüfusu malî açıdan denetlemek amacıyla belirli aralıklarla tahrirler yapmıştır. Bu tahrirler, günümüz araştırmacılarına, iktisadî durumun yanında dönemin demografik ve sosyal yapısı ile ilgili de önemli veriler sunmaktadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, çağın gerekleri doğrultusunda devletin ihtiyaç duyduğu istatistikî verileri elde etmek amacıyla nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 1831'de yapılan ve ülkenin asker potansiyelini belirleme amacı taşıyan nüfus sayımı, Osmanlı Devleti'nin modern manada gerçekleştirdiği ilk nüfus sayımı olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden 1832 tarihli Tarsus nüfus defterleri bu sayım neticesinde tutulmuştur.

Tarsus Sancağının nüfus verilerini ihtiva eden dört adet defterin incelenmesi neticesinde, öncelikle sancağın idarî durumu ortaya konmuştur. Bu kapsamda köyler kazalara göre tasnif edilerek yerleri tespit edilmiş ve kazaların sınırları belirlenerek haritalandırılmıştır. Ardından yerleşmeler sınıflandırılmış, şehir merkezindeki mahalleler ve kazalara bağlı köyler hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak da sancağın demografik durumu ele alınmış, mahalleler, kazalar ve köylerin ayrı ayrı nüfus bilgileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca defterlerde yer alan aşiret ve cemaatlerin nüfusları da bu kapsamda incelenmiştir. Elde edilen bütün bu veriler ışığında Tarsus Sancağının İbrahim Paşa işgalinin hemen öncesine rastlayan dönemde idarî ve demografik özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tarsus Sancağı, Nüfus Sayımı, Nüfus, Yerleşme.

Abstract

The Ottoman Empire made censuses at certain times in order to financially control the population living on its lands in the classical period. These records provide today's researchers with important data about the demographic and social structure of the period as well as the economic situation. In the 19th century, censuses were carried out in order to obtain the statistical data needed by the state in line with the requirements of the age. In this context, the census carried out in 1831, which aims to determine the military potential of the country, is accepted as the first census carried out by the Ottoman Empire in a modern sense. Tarsus population registers dated 1832, which constitute the main source of this study, were kept as a result of this census.

As a result of the examination of four population registers containing the population data of the Sanjak of Tarsus, first of all, the administrative status of the sanjak was revealed. In this context, the villages were classified according to the districts, their locations were determined, and the boundaries of the districts were determined and mapped. Then, the settlements were classified, and information was given about the neighborhoods in the city center and the villages connected to the districts. Finally, the demographic situation of the sanjak was discussed, and the population information of the districts, towns and villages separately was emphasized. In addition, the populations of the tribes and communities in the books were also examined in this context. In the light of all these data obtained, the administrative and demographic characteristics of the Sanjak of Tarsus in the period just before İbrahim Pasha's occupation were tried to be revealed.

Keywords: Ottoman Empire, Sanjak of Tarsus, Census, Population, Settlement.

Giriş

Nüfus; en genel ifadeyle sınırları belirli olan bir bölgede, belirli zaman diliminde yaşayan insan sayısı olarak tanımlanmaktadır.¹ Günümüzde devletlerin ihtiyaç duyduğu en önemli istatistikî bilgilerin başında ülke nüfusu ve bu nüfusun özelliklerini ihtiva eden veriler gelmektedir. Zira gerek idarî ve iktisadî gerekse askerî açıdan yapılacak olan planlamalarda ülke nüfusu ile ilgili istatistikî veriler hayati derecede önemlidir. Bu kapsamda devletler, belirli periyotlarla nüfus sayımı yapma gereği duymuşlardır. Günümüzde ise teknolojik imkânlar sayesinde, sayım yapmaya ihtiyaç duyulmaksızın nüfus verileri anlık olarak güncellenmekte ve erişime sunulmaktadır.

Tarihte ilk olarak hane kayıtlarının tutulması ile başlayan nüfus tespiti çalışmalarının kökenlerini milattan öncesine kadar götürmek mümkündür. Osmanlı'da ise devletin kuruluşundan itibaren tebaasının durumunu görmek, devletin malî ve askerî kaynaklarını tespit etmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır.² XV. ve XVI. yüzyıllarda tımar sisteminin uygulandığı yerlerde, vergi mükelleflerinin tespiti ve bölgenin vergi potansiyelinin belirlenmesi amacıyla yapılan arazi tahrirleri, dönemin şartlarında önemli veriler sunan nüfus sayımları özelliği göstermektedir. Belirli periyotlarda ve hükümdar değiştiğinde yapılan bu tahrirler, XVII. yüzyıldan itibaren ise sadece yeni fethedilen yerler için yapılmaya başlanmıştır.³

XIX. yüzyılda meydana gelen siyasi, idarî ve askerî gelişmeler Osmanlı idarecilerini yeni birtakım tedbirler almaya zorladı ve önceki dönemlerde arazi tahriri olarak gerçekleştirilen çalışmalar, bu dönemde yeni bir boyut kazanarak daha kapsamlı ve farklı amaçlara yönelik istatistikî verileri elde etmeye matuf çalışmalara dönüştü. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine yeni bir ordunun tesisi çalışmaları bu dönüşüm için bir başlangıç oldu. Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun asker ihtiyacı ve bu yeni ordunun giderlerini karşılamak üzere oluşturulan hazineye gelir temini için ülkenin potansiyelini görmek amacıyla yönelik ilk sayım girişimi 1826-1828 yılları arasında olsa da Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tamamlanamadı. Savaşın sona ermesiyle 1830'da yeni bir sayım çalışması başlatıldı ve 1831'de tamamlandı.⁴

Osmanlı Devleti'nde bu ilk sayımdan sonra nüfus yoklaması adıyla genel ve bölgesel olarak nüfus sayımı çalışmaları devam etti. 1844'te yine askerî gerekçelerle başlatılan sayım uzun yıllar tamamlanamadı ve sağlıklı bir sonuç elde edilemedi. 1866-1873 yılları arasında Tuna Vilayetinde ayrıntılı bir nüfus sayımı yapıldı. Bu sayımda kişilerin meslekleri ve mal varlıkları da tespit edildi. 1874'te Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra birtakım yeni düzenlemelere gidildi. Bu doğrultudan 1881'de başlayan ve oldukça uzun süren sayımın sonuçları ancak 1893'te padişaha arz edilebildi. Bu sayımda ilk defa kadınlar da sayıldı ve seyahat edecekler için nüfus tezkeresi zorunluluğu getirildi. Osmanlı'da son nüfus sayımı ise 1905/1906'da yapıldı. Öncekilere göre daha kapsamlı olan bu sayımda ülke nüfusu yaş, doğum yeri, cinsiyet, meslek, medeni durum, fiziksel özellikler ve cemaat aidiyetlerine göre tasnif edilerek kaydedildi.⁵

Sultan II. Mahmud döneminde yapılan ve bu çalışmanın da konusunu teşkil eden 1831 tarihli nüfus sayımı, Osmanlı Devleti'nde modern manadaki ilk sayım çalışması olarak kabul edilmektedir. Sadece erkek nüfusun tespitinin yapıldığı bu sayımda, memurların saydığı kişileri bizzat görerek kaydettiği anlaşılmaktadır. Sayımda halk öncelikle dini durumuna göre İslâm ve reaya olarak tasnif edilmiş ve bunlar defterlere ayrı ayrı kaydedilmiştir. Müslüman nüfusun kaydı esnasında sayımın amacı doğrultusunda askerliğe uygun olup olmadıkları ile ilgili notlar düşülmüş ya da işaretler konulmuştur. Bu sayımda imparatorluğun erkek nüfusunun 3.722.738 olarak belirlenmiştir. Kadın nüfusunun dahil edilebilmesi için bu

¹ Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1, (2009), s. 234.

² Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, 8/15, (2014), s. 222.

³ Ahmet Ergün, Mehmet Akif Terzi, Mehmet Kaycıoğlu, *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Adana (1831)*, İstanbul: Aktınkoza Yayınları, 2015, ss. IX, XII.

⁴ Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", *Nüfusbilim Dergisi*, 26/1, (2004), s. 75.

⁵ Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları...", 222, 223.

sayının iki ile çarpılması sonucunda, Osmanlı'nın toplam nüfusunun 7,5 milyona yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak dönemin şartlarında, oldukça büyük bir coğrafyada ve kısıtlı bir zaman diliminde gerçekleştirilen bu sayımın sonuçlarının, gerçeği ne kadar yansıttığının tartışmalı bir husus olduğu da unutulmamalıdır.⁶

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 1831 nüfus sayımı, her ne kadar daha sonraki sayımlara göre daha basit bir tarzda yapılmış olsa da ortaya çıkan nüfus defterleri dönemin demografik özelliklerini aydınlatmanın ötesinde idarî durum ve sosyo-kültürel açıdan da oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada; 1831 nüfus sayımı sonucunda tutulan ve Müslüman nüfusa ait verileri ihtiva eden defterlerde yer alan bilgilere göre, Tarsus Sancağının idarî durumu ve demografik yapısı ele alınmıştır. Defterlerin incelenmesi sonucu, Tarsus Sancağı dâhilindeki yerleşmelerin yerleri tespit edilmiş, bu yerleşmeler bağlı oldukları kazalara göre gruplandırılmış ve kazaların sınırları belirlenerek haritalandırılmıştır. Böylelikle sancağın idarî durumu ortaya konulmuştur. Ayrıca her kazanın ve köyün demografik özellikleri incelenmiştir. Yine defterdeki verilerden sancak dâhilinde yaşayan aşiretler ve bu aşiretlere mensup nüfusun nerelerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Elde edilen bütün bu verilerin incelenmesi neticesinde Tarsus Sancağında ikamet eden nüfusun özellikleri belirlenmiş ve sonuçlar grafiklendirilmek suretiyle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Tarsus'un gayrimüslim nüfusunun kayıtlarını ihtiva eden defterler mevcut olmadığı için bu hususta Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831" isimli eserinden yararlanılmış ve Tarsus Sancağı dahilindeki gayrimüslim nüfus bilgisi de verilmiştir.

1832 Tarihli Tarsus Nüfus Defterleri

Söz konusu defterler dört cilt hâlinde olup Osmanlı Arşivinde BOA.NFS.d. 3694, 3695 ve 3697 kodu ile kayıtlıdır. Bunlardan; 3694 numaralı defterde (22 sayfa), Tarsus Merkez ve Kusun Kazasının bir kısmı, 3695 numaralı defterde (22 sayfa); Elvanlı ve Ulaş Kazaları ile Kusun Kazasının diğer kısmı, 3697 numaralı defterde; Gökçeli Kazası ve Karakayalı Aşireti ve 3696 numaralı defterde (25 sayfa) de Kuştemur ve Namrun Kazaları ile Ulaş Kazasından üç köyün nüfus bilgileri yer almaktadır. Defterler tutulurken bazı hatalar da yapılmıştır. Örneğin; 3696 numaralı defterde (29 sayfa) Ulaş Kazasına bağlı bazı köylerin mükerrer yazıldığı ve bunun kâtip tarafından sonradan fark edilerek kayıtların üstüne kırmızı renkli "mükerrer" ifadesinin düşüldüğü görülmektedir. 3695 numaralı defterde ise beş adet köyün mükerrer yazıldığı ancak bu durumun kâtip tarafından fark edilmediği ve verilerin nüfusa mükerrer yansıdığı tespit edilmiştir. Mükerrer yazılan köylerin nüfusları tarafımızdan çıkarılarak nüfus hesaplaması yapılmıştır. Yine bazı yerleşimlerin isimlerinin yanlış yazıldığı belirlenmiş parantez içinde bunların doğruları verilmiştir. Ayrıca bazı köylerde ise deftere kayıtlı kişi sayısı ile defterde verilen toplam nüfus arasında farklılık olduğu tespit edilmiş olup bunların da düzeltmeleri yapılmıştır.

Defterlerin kayıt düzenine bakıldığında ilk olarak sayımı yapılan kazanın ismi en üste yazılmıştır. Ardından da kazaya bağlı mahalle veya köyler kaydedilmiştir. Bazı yerlerde kayıtlar, cemaat ya da topluluk ismi altında tutulmuş ve bunların hangi köylerde meskûn oldukları sırasıyla kaydedilmiştir. Bu farklılıkların defterlerin farklı kâtiplerin elinden çıkmasından ve cemaatlerin konar-göçer olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kayıtlar tutulurken hane numarası verilmemiştir. Hanede yazılan ilk kişi ailenin reisidir. Ardından da oğlu, kardeşi, oğulluğu, torunu, damadı gibi yakınları aynı haneye kaydedilmiştir.

Kayıtlar tutulurken 1 yaşına kadar olan bebekler ile 65 yaş üstü olanların yaşları yazılmamıştır. Bunlar sabi ve ihtiyar olarak kaydedilmişlerdir. 10 yaşından 65 yaşına kadar olan kişiler; ter bıyıklı, kara sakallı, köse ve şabb-ı emred gibi fiziksel özelliklerine göre tanımlanmıştır. Deftere kaydedilen isimlerin yanına askerliğe elverişli olduğunu gösteren "matluba muvafık" terimin baş harfi olan "mim" konulmuştur. Bu grup vergi mükellefi olup askerliğe elverişli olan nüfusu oluşturmaktadır. "Matluba gayr-i muvafık" olanlar ise belli bir yaşın üstünde olanlar, sakatlıkları bulunanlar, çocuklar ve bunlar gibi vergi veremeyecek ve

⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 61-74; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, 1940, s. 10-23.

askerlik yapamayacak olanlardır.⁷ Defterlerde sayımı yapan memurun koyduğu siyah renkli mim işaretinden başka, bir de bazı kayıtlarda kırmızı renkli ikinci bir mim işareti daha bulunmaktadır. Sonradan ilave edilen ve matluba muvafık olarak kaydedilmeyenler yani mim harfi konulmayanlar içerisinde de ayrıca bir seçim yapıldığını gösteren bu kırmızı mimlerin defterin kontrolünü yapan başka bir kâtip tarafından konulduğu düşünülmektedir.⁸ Ancak burada da defterlerin farklı kâtiplerin elinden çıktığı belli olmaktadır. Özellikle 3697 numaralı defterdeki kayıtların oldukça özensiz tutulduğu, yaşları, isimleri ve fiziksel özellikleri yazılmayanlar olduğu, mim işareti konulurken de genel teamülün dışına çıkıldığı görülmektedir.

İdarî Durum

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi neticesinde Çukurova, Halep ve Şam bölgeleri kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi. Yeni fethedilen bu bölgelerde yapılan ilk idarî düzenlemede, bölgenin daha önceki hâkimi olan Memluklerin uyguladığı idarî yapı muhafaza edildi. Tarsus, sancak statüsü ile yeni tesis edilen Arap Vilayetine bağlandı. Daha sonra Adana, Özer (Üzeyr) ve Sis Sancakları ile beraber Arap Vilayetinden ayrılan Tarsus, beylerbeylik hâline getirilen Halep'e bağlandı. İlerleyen süreçte de dönem dönem Karaman, Kıbrıs ve Adana Vilayetlerine bağlı bir sancak olarak idarî teşkilatta yer aldı. 1832'den sonra Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın idaresi altında giren Tarsus, 1840'ta Mısırlıların bölgeden ayrılmasından sonra, sancak olarak tekrar Adana Vilayetine bağlandı. Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren farklı dönemlerde, farklı vilayetlere bağlansa da idarî teşkilatta daima sancak statüsü ile yer alan Tarsus, 1867'de bu sefer Adana Sancağı altında bir kaza olarak Halep Vilayetine bağlandı. On yıl sonra, 1877'de, Adana tekrar vilayet merkezi yapılıncaya Tarsus buraya bağlandı, fakat kaza statüsü değiştirilmedi. Bu tarihten sonra, Cumhuriyet yılları da dahil olmak üzere, Tarsus'un idarî statüsünde değişiklik olmazken, bu konudaki en önemli gelişme, 1889'da Mersin'in liva hâline getirilmesi ve Tarsus'un kaza olarak Mersin'e bağlanması oldu.⁹

Tarsus'un idarî taksimatına bakıldığında ise; Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Tarsus'un, merkez, Kusun ve Ulaş kazalarından oluştuğu görülmektedir. Kısa bir süre sonra, 1523'te, Kuştemur'un da eklenmesi ile kaza sayısı dörde çıkmıştır. Bu kazalar kaynaklarda zaman zaman nahiyeye olarak da zikredilmektedir. Tarsus merkez hariç herhangi bir şehir yerleşimi olmayan diğer kazalar, birbirleri ile irtibatı kolay olan köylerin ve insan topluluklarının bulunduğu bölgeleri ifade etmektedir. Bunun nedeni bölge ahalisinin genellikle konar-göçer Yörük/Türkmenlerden oluşmasıdır. Zaten kazalar da ahalisinin mensubu olduğu aşiretlerin isimleri ile adlandırılmıştır. İlerleyen süreçte Tarsus'un batısında, bugünkü Mersin şehrinde Erdemli'ye kadar olan bölgede Gökçeli ve Elvanlı kazaları teşkil edilmiştir ki bu kazalar da isimlerini aynı adı taşıyan Yörük/Türkmen ahaliden almaktadır. Böylece XVI. yüzyılın sonlarında, Tarsus Sancağının kaza sayısı, merkez kaza ile birlikte altıya yükselmiştir.¹⁰

Bu çalışmanın ana kaynağını oluşturan 1831 tarihli nüfus sayımı verileri incelendiğinde, mevcut kazalara ek olarak Namrun bölgesinin de kaza olarak kaydedildiği görülmektedir. Böylelikle sancağın kazalarının sayısı yediye yükselmiştir. Bunlar; Merkez, Kusun, Ulaş, Kuştemur, Namrun, Gökçeli ve Elvanlı kazalarıdır. Ayrıca Tarsus merkeze bağlı olan köyler, bu sayımda şehir merkezinden ayrı olarak Cânib-i Şehir başlığı altında kaydedilmiştir. Burası o dönemde henüz müstakil bir kaza olmamakla birlikte şehre yakın olan ve merkez kaza dâhilinde yer alan köyleri ifade etmek için kullanılmıştır.

⁷ Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, (1989), s. 243.

⁸ Ergün, Terzi ve Kaycıoğlu, *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Adana (1831)*, s. 30.

⁹ Sacit Uğuz, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Tarsus 1876-1926*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, ss. 49-57.

¹⁰ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 39-41.

Harita 1. Tarsus Nüfus Defterlerine Göre Tarsus sancağına Bağlı Kazalar¹¹

Yerleşmeler

Yerleşmeler, insanların meskûn oldukları, fayda sağladıkları ve çeşitli faaliyetlerde buldukları alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bulunulan coğrafya, ekonomik faaliyetler, nüfus ve kültürel çeşitlilikler nedeniyle yerleşmeler farklı karakterlerde olabilmektedir. Bu nedenle gerek şekil gerekse tür olarak farklı yerleşmeler ortaya çıkmıştır.¹²

Tarsus nüfus defterlerine göre 1831'de sancak dâhilinde yer alan yerleşmeleri, “şehir yerleşmesi” ve “kırsal yerleşme” olarak iki türde ele almak mümkündür. Şehir yerleşmesi karakterine sahip olan tek yer Tarsus şehrinde yer alan mahallelerdir. Sancağın başka hiçbir bölgesinde şehir yerleşmesine rastlanmaz. Tarsus Sancağında yer alan yerleşmeler ayrıca “devamlı yerleşmeler” ve “geçici yerleşmeler” olarak da ikiye ayrılabilir. Mahalleler, köyler ve derbentler devamlı yerleşmeler sınıfına girerken, konargöçer aşiretlerin, cemaatlerin ve diğer bazı toplulukların yaşadığı yerler de geçici yerleşmeler sınıfına girmektedir.

İlgili nüfus defterlerine göre, Tarsus'ta bulunan önemli yerleşme türlerinden biri mahallelerdir. Mahalleler şehirlerde idarî yapının en alt birimini oluşturmaktadır. Sultan II. Mahmud dönemine kadar geleneksel Osmanlı mahallesinin yöneticisi imamdır. Mahalleler, birbirini tanıyan, birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde olan bir topluluğun yaşadığı yerler olarak tanımlanabilir.¹³ Bunun yanında belirli meslek gruplarının aynı yerde toplanması, dini ve etnik

¹¹ Ümmü Gülsüm Gülekoğlu, *3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları)*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2018, s. 41.

¹² Osman Gümüştü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, ss. 22-24.

¹³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, 4/4, (1984), s. 69.

farklılıklardan dolayı insanların bir arada yaşamaları ve benzeri bazı etkenler de mahallenin oluşumu için geçerli etkenlerdir. II. Mahmud döneminde muhtarlıkların kurulması ve ardından Tanzimat reformları ile mahalle resmî bir statü kazanarak idarî mekanizmadaki yerini almıştır.¹⁴

Tarsus şehrinin muhtelif bölgelerinde teşekkül etmiş olan mahalleler, nüfus defterinde “Derûn-ı Tarsus” başlığı altında verilmiştir. Toplamda 14 mahalleden oluşan Tarsus merkez kazasında yer alan mahallelerin isimleri şunlardır: Kızılmurad, Müfti, Sofiler, Cami-i Nur, Cami-i Atik, Cami-i Küçükminare, Tekye, Çataklı, Sakızlı, Debbaghane, Şahin, Cedit, Ömer ve Şamlı.¹⁵

Bu mahallerden Cami-i Atik, Cami-i Nur ve Cami-i Küçükminare, geleneksel İslâm toplumlarında mahallelerin oluşum sürecine uygun olarak camiler etrafında şekillenmiş ve ilgili camilerin ismi ile anılmışlardır. Kızılmurad Mahallesi de aslında bu minvalde oluşan mahallelerdendir. Kaynaklarda XIX. yüzyıla kadar Tahtalu Mescid Mahallesi olarak geçmektedir. Sonradan bu isimle adlandırılmaya başlanmıştır. Debbaghane Mahallesi'nin ismi, dericilikle uğraşan esnafın, yani debbaghane/dabakhane işletmelerinin şehrin bu kesiminde toplanmış olmasından gelmektedir. Bunun örneklerini ve aynı isimle anılan mahalleleri çeşitli Osmanlı şehirlerinde de görmek mümkündür. Tekye Mahallesi adını Mevlâna eş-Şeyh es-Seyyid Abdullahî'l Mencükî'nin türbesinden almaktadır. Aslında bir zaviye olan ve adına çok sayıda vakıf kaydı bulunan bu yapı zamanla çevresinde oluşan mahalleye ismini vermiştir. Sofiler Mahallesi, Tarsus'un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonraki dönemlerde Halvetî tarikatı mensuplarının ikamet ettiği yer olması hasebiyle bu isimle anılmıştır. Şamlı Mahallesi'nin, Şam taraflarından gelip yerleşen insanların yoğun olarak meskûn olmalarından dolayı bu isimle anıldığı düşünülmektedir. Aynı şekilde Müfti Mahallesi'nin de Tarsus müftüsünün ikamet ettiği mahalle olması nedeniyle bu şekilde isimlendirildiği bilinmektedir. Cedit Mahallesi ise kuvvetle muhtemeldir ki günümüzdeki Yenimahalle isimlendirmesi gibi o dönemde mahalle hüviyeti yeni kazanmış olan bölgeye verilen isimdir. Şahin, Çataklı ve Sakızlı Mahallelerinin isimlendirmeleri ile ilgili ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarsus şehrinde yer alan bu mahallelerin bir kısmında sadece Müslüman ahali yaşarken bazılarında ise Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydı. Nüfus defterinde ayrıca bu mahalleler haricinde “Zimmiyân mahallesi birûnunda olan ehl-i İslâm” başlığı altında da Müslüman nüfusa yer verilmiştir. Burası önceleri sadece Ermenilerin meskûn olduğu daha sonra Rum nüfusun da yerleştiği şehir merkezinin hemen doğusunda yer alan bölgedir. Bu mahallenin çevresine Müslümanların yerleşmesi ile ilerleyen dönemde Müslim-gayrimüslim ahalinin birlikte yaşadığı mahallelerden biri hâline gelmiştir.¹⁶

Tarsus şehrinin mahallelerinden başka sancak dahilinde kırsal bölgelerde de mahalle olarak kaydedilmiş yerleşimler bulunmaktadır. Bunlar; Kusun Kazasına bağlı olan ve Tarsus şehrinin kuzeyinde bulunan Göçük ve Karaevli Mahalleleridir. Aslında birer köy hüviyetinde olan bu iki yerleşimin deftere niçin mahalle olarak kaydedildiği bilinmemektedir.¹⁷

Tarsus Sancağında bulunan diğer bir devamlı yerleşme türü ise köylerdir. Sınırları belirli bir alanda insan topluluklarının bir arada yaşadığı, ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan ve kendine özgü bir yaşam tarzı bulunan köyler, Osmanlı idarî sisteminin kırsal bölgelerdeki en alt birimleridir.¹⁸ Tarsus Sancağında 1831 sayımında kaydı tutulan köy sayısını nüfus defterlerinden tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Defterlerde karye/köy olarak kaydedilen yerleşimlerin sayısı 130'dan fazladır. Bu hususta kesin bir rakam vermek çok zordur. Çünkü defterlerde bazı yerleşimler sadece isim olarak kaydedilmiş karye ifadesi kullanılmamıştır. Bu durum, sayımın yapıldığı dönemde bu yerleşimlerin henüz resmi olarak köy statüsünde olmadığı düşüncesini akla getirmektedir. Ancak bunlar içerisinde Namrun, Köypınarı, Değirmenderesi gibi diğerlerine göre oldukça büyük ve o dönemde köy olduğu malum olan yerler de bulunmaktadır. Bu nedenle nüfus defterlerinden köy sayısını kesin olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır.

¹⁴ Uğuz, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Tarsus 1876-1926*), s. 144.

¹⁵ BOA, *NFS.d.*, 3694.

¹⁶ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Uğuz, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Tarsus (1876-1926)*, s. 144-158.

¹⁷ BOA, *NFS.d.*, 3695.

¹⁸ Hayati Doğanay, *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1994, s. 245.

Tarsus Sancağında bulunan devamlı yerleşmelerin bir diğer türü de derbentlerdir. Dar geçit, boğaz anlamına gelen derbentler, yol güvenliğini sağlamak amacıyla stratejik mevkilere kurulan yerleşimlerdir. Derbentler, halk ile birlikte derbentçi adı verilen muhafızların daimî olarak meskûn oldukları yerlerdir. Tarsus nüfus defterlerinde iki adet derbent kaydı bulunmaktadır. Bunlar; Kusun Kazası dâhilinde yer alan Gülek ve Şeyhli Derbentleridir. Gülek Kalesi bölgenin en stratejik noktalarından biridir. Burada bulunan derbent teşkilatı, Orta Anadolu'yu Çukurova'ya bağlayan yegâne yolun geçtiği Gülek Boğazı'nın güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Aynı şekilde, yolun devamı olan ve Tekfur Beli denilen yerde de bir zaviye ile birlikte başka bir derbent bulunmaktaydı. Kaynaklarda burası Şeyhlü¹⁹, Şeyhler Zaviyesi ve Şeyhler Derbendi olarak da zikredilmektedir. Nüfus defterine ise Şeyhli Derbendi olarak kaydedilmiştir. İlerleyen dönemlerde nüfusları bir hayli artan bu iki derbent, Gülek ve Tekir adıyla günümüzün önemli yerleşimleri hâline gelmiştir.²⁰

Tarsus'ta bulunan ve defterlere aşiret ve cemaat olarak kaydedilmiş olan toplulukların bir kısmı yerleşik olarak köylerde meskûn iken bir kısmının da konar-göçer olarak hayatlarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin; Tarsus'un güneyindeki ovada meskûn olan ve defterlere "Aşiret-i Fellahân" olarak kaydedilen topluluklar bulunmaktadır. Fellah tabiri Arapça "çiftçi" manasına gelmektedir. Bu tabir aslında tarım işçisi olarak çalışan herkesi kapsamakla birlikte, Çukurova bölgesinde Nusayrileri nitelemek için kullanılmıştır. Nusayriler genellikle Suriye'nin kıyı kesiminde bulunan Lazkiye ve Cebel-i Nusayriye bölgesinden gelip Çukurova'da tarla ve bahçelerde tarım işçisi olarak çalışan ve günümüzde Arap Alevisi olarak adlandırılan topluluklardır. Gökçeli Kazasına bağlı Cerid, Güdübes, Adanalı, Kızılyar, Kazanlı, Karaduvar, Karacailyas ile Tarsus şehrinin güneyinde, Canib-i Şehir bölgesinde bulunan Mantaş, Aliefendi, Camuscu, Deliminet, Çatalkele, Abdalkuyusu, Hasanağa, Aliğa ve Araplar köylerinin halkı Aşiret-i Fellahan olarak kaydedilmiştir.²¹ Aynı şekilde bölgenin en büyük Yörük/Türkmen aşireti olan Karakayalı Aşireti mensuplarının büyük bir kısmı konar-göçer iken, bir kısmının da Evcı, Sarıbrahimli, Tekeli, Kalburcu ve Çingan köylerinde sakin oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır.²²

Tarsus Sancağında sadece devamlı yerleşmeler değil, çok sayıda geçici türde yerleşmeler de bulunmaktaydı. Konar-göçer aşiret ve cemaatlerin yaşadıkları yerler, bahçe ve tarlalarda çalışan insanların yaşadıkları yerler ve diğer bazı toplulukların yaşadıkları yerler bu kapsamda değerlendirilebilir. Geçici yerleşmelerin büyük bir kısmını aşiret ve cemaatlerin yaşadıkları yerler oluşturmaktadır.

Tarsus'un muhtelif kazalarında bulunan Karakayalı, Kalınlı, Çolaklı, Mezidli, Mirili, Bahşiş, Tekeli, Karahacılı aşiretleri ile Kulak, Hacıhamzalı, Koçmarlı, Kılınçlı, Çavuşlu, Fadıl, Bozcılar, Abdallar cemaatleri, defterlere köy olarak değil aşiret ya da cemaatlerinin ismiyle kaydedilmiştir. Yine aynı şekilde Taife-i Tahtacıyan, Taife-i Karadikili, Taife-i Dorak, Taife-i Evcili ve Taife-i Karahacılı gibi mensubu oldukları toplulukların ismiyle kaydedilenler de vardır.²³ Bu durumun evveliyatı konar-göçer olan bu aşiret, cemaat ve taifelerin o dönemde göçebe veya yarı göçebe olarak yaşamlarını sürdürdüklerinden ve sürekli bir iskân mahallerinin bulunmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde bu aşiret, cemaat ve taifelerin yaşadığı yerler, sürekli iskân mahalli hâlini almış ve köy statüsüne kavuşmuştur. Birçoğu günümüzde de aynı isimlerle anılmaktadır.²⁴

Defterlerden ayrıca Tarsus'ta bulunan tarla ve bahçelerde çalışan önemli bir nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle çalıştıkları bahçe ve tarlaların bir köşesinde inşa edilmiş derme çatma barakalarda aileleri ile birlikte meskûn olan bu insanların yaşadıkları yerler de geçici yerleşmeler sınıfına girmektedir. Örneğin; Tarsus merkez kazası dahilinde bulunan bahçelerde yaşayan insanlar "Bahçehâ-yı

¹⁹ Arzu Yaman (Şahin), *287 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicili H. 1240-1244/M. 1824-1828*, Fırat Üniversitesi, 2006, s. 230.

²⁰ Gülekoğlu, *3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre...*, s. 43, 44.

²¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Sacit Uğuz, *Tarihte Nusayriler: Ortaya Çıkışı, Yayılışı ve Osmanlı'da Nusayri Toplumu*, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2019.

²² BOA, *NFS.d.*, 3697.

²³ BOA, *NFS.d.*, 3696.

²⁴ Abdullah Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008, s. 62.

Tarsus" başlığı altında, aynı şekilde Gökçeli Kazası dahilindeki Karaisalı Köyünde bulunan bahçelerde yaşayan insanlar da "Karaisalı bahçelerinde olan aşiret-i Fellahân" şeklinde kaydedilmişlerdir.²⁵

Bunlardan başka çeşitli şekillerde kaydedilmiş olup devamlı bir yerleşime sahip olmadıkları anlaşılan topluluklar da vardır. Elvanlı Kazası dâhilinde; "Kaza-i mezkûr tâbii Araplardan", "Kaza-i mezkûr tâbii ağa-yı müma-ileyh etbâ'ı", "Kaza-i mezkûr tâbii beğlerden", Gökçeli Kazası dâhilinde; "Araplar perakendesı", "Çolaklı tâife-i Abdal olan" şeklinde kaydedilmiş olanlar bu gruptandır.²⁶

Defterlerde genellikle aşiret ve cemaatlerin yaşadıkları yerler o dönemde her ne kadar köy olarak kaydedilmemiş olsa da ilerleyen süreçte buraların köy statüsü ile devamlı bir yerleşme hâline geldiği görülmektedir. Örneğin; Kulak, Koçmarlı ve Hacıhamzalı cemaatlerinin meskûn oldukları yerler ilerleyen süreçte köy hâline gelmiş ve günümüze kadar da bu özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Karakayalı ve diğer bazı aşiretlerin kayıtlı olduğu 3697 numaralı defterde yer alan "Defter-i mezbûrda ve sâirede olan fi'l-cümle aşâir erbâb-ı ziraatten olduklarından nâşî iş bu mahalle şerh verildi" şeklindeki ifade aşiretlerin ziraatla uğraştıklarını göstermektedir ki bu da artık çoğunlukla yerleşik hayata geçildiğinin bir göstergesidir. Ayrıca Hacıbozan, Nemiroğlu, Kocaköy, Ballica ve Yüksek Kenisa köyleri yanlışlıkla iki deftere mükerreren yazılmıştır. Bu köyler 3696 numaralı defteri tutan kâtip tarafından karye/köy olarak kaydedilmiş, 3695 numaralı defteri tutan kâtip tarafından ise cemaat olarak kaydedilmiştir. Bu durum o dönemde yerleşim yerlerinin ve toplulukların statüleri arasında bir standardın bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla defterde köy, aşiret, cemaat vb. şekilde yapılan sınıflandırmalara temkinli yaklaşmakta fayda vardır.

Harita 2. Tarsus Nüfus Defterine Göre Tarsus Sancağı Dahilindeki Köyler²⁷

²⁵ BOA, NFS.d., 3694.

²⁶ BOA, NFS.d., 3697.

²⁷ BOA, NFS.d., 3694; 3695; 3696; 3697.

Nüfus

Tarsus ve çevresi, sahip olduğu jeo-stratejik konumu nedeniyle tarihte birçok savaş, istila ve işgal görmüştür. Bu durumun bölgenin demografik yapısına etkileri büyüktür. Ayrıca Çukurova'nın verimli toprakları, insanları her dönemde kendine çekmiştir. Tarihi süreçte gerçekleşen göç ve iskânlar, bölge nüfusunun sürekli olarak artmasına neden olmuştur. Her ne kadar zaman zaman görülen salgın hastalıklar, nüfus artışını olumsuz yönde etkilese de bu durum genel nüfus artışına etki edecek mahiyette olmamıştır. Tarsus, XIX. yüzyıla gelindiğinde vilayetin Adana'dan sonra en kalabalık şehridir. Önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında gerek başka yerlerden gelen muhacirlerin gerekse konar-göçer aşiretlerin iskân edilmesi, bu dönemdeki nüfus yoğunluğunun diğer önemli nedenidir.

1831 sayımını içeren nüfus defterleri, Tarsus Sancağının demografik yapısı ile ilgili bilgi veren o döneme kadar tutulmuş en kapsamlı kaynaktır. Tarsus Sancağının idarî taksimatına uygun bir şekilde, Tarsus şehrinin mahallelerinde ve kazalara taksim edilmiş olan köylerde yaşayan erkek nüfus, yaşları, fiziksel özellikleri, unvanları ve meslekleri ile birlikte tek tek bu defterlere kaydedilmiştir. Her ne kadar askerî amaçlı bir sayım olsa ve bu bağlamda sadece erkek nüfus tespit edilmiş olsa da bu defterlerden Tarsus'un o dönemdeki nüfus verilerini kapsamlı bir şekilde elde etmek mümkündür.

Demografik yapıyı incelemeye geçmeden önce şunu belirtmekte fayda vardır. 1831 nüfus sayımı ile ilgili ilk ve en kapsamlı çalışmayı Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831 adlı çalışmasıyla Enver Ziya Karal yapmıştır. Tarsus Sancağının nüfus verileri de bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Ancak mevcut nüfus defterlerindeki kayıtlar ile bu çalışmada yer alan veriler arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı yer adlarının ve aşiret isimlerinin de bahsi geçen eserde yanlış yazıldığı görülmüştür. Bu nedenle Tarsus'un nüfus verileri hazırlanırken mevcut nüfus defterleri esas alınmış, Karal'ın eserine sadece gayrimüslim nüfusu belirtmek için başvurulmuştur. Zira Tarsus'un günümüzde nüfus defterleri içerisinde gayrimüslimlerin kayıtlarının tutulduğu defterler bulunmamaktadır.

Nüfus defterlerindeki verilere göre Tarsus Sancağının toplam erkek nüfusu 14.997'dir. Bu rakam defterlerde tespit edilen mükerrer yazımlar düşüldükten sonra elde edilmiştir. Gayrimüslimlerin nüfusu bu sayıya dahil değildir. Enver Ziya Karal'ın tespitlerine göre ise bu sayımda Ermeni ve Rum toplam 902 gayrimüslim nüfus sayılmıştır.²⁸ Bu sonuca göre 1831 sayımında Tarsus Sancağında yaşayan toplam erkek nüfusun 15.899 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁹ Kadın nüfusu eklemek için bu rakamın iki katı alındığında kadın-erkek toplam nüfusun 31.798 kişi olduğu sonucuna ulaşılır. Şüphesiz bu rakam kesin olmayıp yaklaşık sonucu ifade etmektedir.

Tarsus Sancağına bağlı kazaların ve bu kazalara bağlı mahalle ve köylerin nüfusları ise şöyledir: Tarsus Merkez Kazasının 15 mahallesi bulunmaktadır. Nüfus sayımında bu mahallelerde yaşayan erkek nüfus 2.295 kişi olarak tespit edilmiştir. Bir o kadar da kadın nüfus olduğu düşünülürse Tarsus şehrinde yaşayan Müslümanların nüfusunun 4.590 kişi olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Tarsus Şehrinin Mahallelerine Göre Müslüman Nüfusun Dağılımı³⁰

Mahalle Adı	Nüfusu
Mahalle-i Kızılmurad	146
Mahalle-i Müfti	75
Mahalle-i Sofiler	97
Mahalle-i Cami-i Nur	181
Mahalle-i Cami-i Atik	104
Mahalle-i Cami-i Küçükminare	170
Mahalle-i Tekye	83
Mahalle-i Çataklı	101

²⁸ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, s. 177.

²⁹ Karal'ın tespiti 15.710'dur.

³⁰ BOA. *NFS.d.*, 3694.

Mahalle-i Sakızlı	164
Zımmiyan Mahallesi Bîrûnunda Olan Ehl-i İslâm	60
Mahalle-i Debbağhane	152
Mahalle-i Şahin	35
Mahalle-i Cedid	155
Mahalle-i Ömer	112
Mahalle-i Şamlı	191
Bahçehâ-yı Tarsus	469
Toplam	2.295

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere en kalabalık nüfus “Bahçehâ-yı Tarsus” adı altında kaydedilmiştir. Burası bir mahalle olmayıp şehrin etrafındaki bahçeleri işaret etmektedir. Zira buralarda çalışan tarım işçileri, aileleri ile birlikte bahçenin uygun bir köşesinde derme çatma ev ve barakalarda ikamet etmekteydiler. Bunların çoğunluğunu özellikle Lazkiye taraflarından gelen ve tarım işiyle uğraştıkları için Fellah da denilen Nusayriler oluşturmaktaydı.³¹

Ayrıca Enver Ziya Karal eserinde, Tarsus şehrinde 493 gayrimüslim erkek nüfus olduğunu belirtmektedir.³² Bir o kadar da kadın nüfus eklendiğinde gayrimüslim nüfusun bin kişiye yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Tarsus şehrinin toplam nüfusunun 3.281 kişi olduğu söylenebilir.

Tarsus merkez kazasına bağlı köyler ise “Cânib-i Şehir” başlığı altında verilmiştir. Bunlar genellikle Tarsus’un güneyindeki ovada yer alan köylerdir. Bu köylerde yaşayan Müslüman erkek nüfus toplam 576 kişidir.

Tablo 2: Cânib-i Şehir Başlığı Altında Kaydedilmiş, Tarsus Merkeze Bağlı Köylerin Nüfusları³³

Köy Adı	Nüfusu
Mantaş Karyesi Fellahânı Beyanı	63
Aliefendi Karyesi	24
Camuscu Karyesi	33
Pirice Karyesi	16
Sapandere Karyesi	29
Çomdan Karyesi	23
Deliminnet Karyesi	67
Çatalkeli Karyesi	69
Abdalkuyusu Karyesi	91
Hasanağa Karyesi	55
Aliağa Karyesi	70
Araplar Karyesi	36
Toplam	576

Bu köylerin tamamında, istisnalar olmakla birlikte, nüfusun büyük bir çoğunluğunu Nusayriler oluşturmaktadır. Nüfus defterleri tutulurken Nusayrilerin meskun olduğu köyler deftere genellikle “..... Karyesi Fellahânı Beyanı” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Canib-i Şehir altında kaydı tutulan köylerin sadece ilki olan Mantaş Köyü Fellah olarak tanımlanmıştır. Oysa diğer köylerde de Nusayrilerin sakin olduğu, bu köylerin tamamının tarım yapılan ovada yer almasından, ilerleyen yıllarda tutulan nüfus kayıtlarından ve günümüzde de bu köylerde hâlâ Nusayrilerin yaşıyor olmasından anlaşılmaktadır.³⁴

Tarsus’un en büyük yüz ölçümüne sahip kazası olan Kusun, sancağın kuzey-doğu ve doğu kısmını kapsamaktadır. Köylerin dağınık olarak bulunduğu bu kazada, Yörük aşiretleri/cemaatleri de yaygın olarak

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Uğuz, *Tarihte Nusayriler*, ss. 242-253.

³² Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, s. 175.

³³ BOA. *NFS.d.*, 3694.

³⁴ Uğuz, *Tarihte Nusayriler*, s. 242, 243.

bulunmaktadır. Toplam Müslüman erkek nüfusu 2.640 kişi olan bu köylerin ve aşiretlerin/cemaatlerin nüfusu dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Kusun Kazasına Bağlı Köylerin ve Kaza Dahilinde Yaşayan Aşiret/Cemaatlerin Nüfusları³⁵

Köy/Topluluk Adı	Nüfusu
Baltalı Karyesi	103
Nernek Karyesi	62
Hüseyinbeyli Karyesi	16
Avadanlı Karyesi	38
Arıklı Karyesi	51
Yenice Karyesi	98
Kızıkbaş Karyesi	32
Zorcu Karyesi	21
Hamamkurbu Karyesi	36
Ekber Karyesi	29
Dikili Karyesi	16
Kürtmusa Karyesi	38
Tekfur Karyesi	57
Kamberhöyüğü Karyesi	70
Tekeliviran Karyesi	32
Meliki Karyesi	36
Yunusoğlu Karyesi	60
Tarsus Civarında Kâin Erbab-ı Ziraattan Kulak Cemaati	29
Bayramlı Karyesi	4
Cemaat-i Hacıhamzalı	99
Koçarlı/Koçmarlı Cemaati	19
Kılınçlı Cemaati	13
Çavuşlu Cemaati	28
Emir Karyesi	68
Kuşçular Karyesinde Olan	69
Şeyhli Derbendi Neferatı	42
Tekeli Aşireti Beyanı	61
Göçük Mahallesi	73
Karaevli Mahallesi	245
Bucakobası	101
Obadağ	121
Karakütük	89
Dülek/Gülek Derbendi Neferatı	502
Dülek/Gülek Tâbi-i Kenzin	53
Efeler Karyesi	18
Hasandağcı (İlhadlı) Karyesi	25
Oluukkoyağı	38
Muhat Karyesi	35
Boğazkinir	66
Cemaat-i Fadıl	38
Bozcalar Cemaati	9
Toplam	2.640

³⁵ BOA. NFS.d., 3694; BOA. NFS.d., 3695.

Ulaş Kazası, Tarsus şehrinin kuzey-doğusunda, Torosların içlerine kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Toplam erkek nüfusu 1.249 kişi olan kazada köylerin nüfusları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Ulaş Kazasına Bağlı Köylerin ve Kaza Dahilinde Yaşayan Aşiret/Cemaatlerin Nüfusları³⁶

Köy/Topluluk Adı	Nüfusu
Karye-i Buğ	82
Kaza-i Mezkûr Tâbii Evciler Karyesi	136
Kaza-i Mezkûrda Dorak Karyesi	212
Kaza-i Mezkûrda Karye-i Çandırılı	50
Kaza-i Mezkûrda Sucular Karyesi	7
Kaza-i Mezkûrda Dedeler Karyesi	35
Kaza-i Mezkûrda Musalı Karyesi	177
Kaza-i Mezkûrda Çayan Karyesi	31
Kaza-i Mezkûrda Değirmenderesi	34
Aşâir-i Karahacılı	103
Kaza-i Mezkûrda Karye-i Cebel	109
Karye-i Ulaş	22
Karye-i Zebil	245
Sayı Karyesi	6
Toplam	1.249

Tabloda “Karye-i Cebel” adıyla bir köyün varlığı dikkati çekmektedir. Ancak daha sonraki hiçbir kayıta böyle bir köy ismine rastlanmamıştır. Bu isim muhtemeldir ki dağlık bölgelerde münferit olarak yaşayan, bir köye veya aşirete/cemaate bağlı olmayan aileler veya küçük toplulukları, sayım sistematigi içinde kaydetmek amacıyla sayımı yapan memur tarafından konulmuş olmalıdır.

Tarsus’un yüz ölçümü olarak en küçük kazası Namrun’dur. Şehrin kuzeyinden dar bir koridor şeklinde başlayıp kuzeye doğru gidildikçe genişleyen ve Torosların iç kesimlerine kadar uzanan Namrun Kazasının köy sayısı diğer kazalara göre daha azdır. Toplam erkek nüfusu 1.396 kişi olan Namrun Kazası dahilinde, köylerden başka “Taife-i Tahtacıyan” adı ile tahtacı Türkmenleri ve “Taife-i Karadikili” adı ile de bir Yörük/Türkmen topluluğunun olduğu görülmektedir. Ayrıca Enver Ziya Karal, erkek nüfusu 197 kişi olan Ermeni topluluğunun da bu kazada sakin olduğunu eserinde belirtmektedir.³⁷

Tablo 5: Namrun Kazasına Bağlı Köylerin ve Kaza Dahilinde Yaşayan Aşiret/Cemaatlerin Nüfusları³⁸

Köy/Topluluk Adı	Nüfusu
Karye-i Manaz	326
Karye-i Sarıkavak	181
Kale-i Namrun	303
Taife-i Tahtacıyan	79
Ahmedfakılı	86
Karye-i Kösebalcı	55
Karye-i Karadirlik	52
Karye-i Emirler	37
Karye-i Kırıştan	16
Karye-i Püseciler	26
Taife-i Karadikili	235
Toplam	1.396

³⁶ BOA. NFS.d., 3695; BOA. NFS.d., 3696.

³⁷ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, s. 176.

³⁸ BOA. NFS.d., 3696.

Konumu itibariyle Tarsus'un güneydoğusunda yer alan Kuştemur Kazası, çok sayıda ova köyünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu kaza dahilinde herhangi bir aşiret/cemaat topluluğu bulunmamakta, yerleşimler sadece köylerden oluşmaktadır. Kazanın toplam erkek nüfusu 1.267 kişidir. Bununla birlikte bir miktar gayrimüslim nüfus da bulunmaktadır. Enver Ziya Karal eserinde, Kuştemur ve Kusun Kazaları dahilinde toplam 113 erkek Ermeni ve Rum nüfus bulunduğunu belirtmekte ancak daha fazla detay vermemektedir.³⁹

Tablo 6: Kuştemur Kazasına Bağlı Köylerin Nüfusları⁴⁰

Yerleşim Yeri/Topluluk Adı	Nüfusu
Karye-i Heleke	27
Karye-i Alifakı	79
Karye-i Hacılar	7
Karye-i Halidağa	31
Karye-i Karafakı	69
Zübeyir Karyesi	51
Kelahmed Karyesi	113
Karye-i Bahrili	36
Karye-i Yaramış	18
Karye-i Memraş	10
Karye-i Zeamet	39
Karye-i Kefeli	22
Müresloğlu Karyesi	67
Karye-i Dervişler	87
Karye-i Salmanbeyli	60
Karye-i Çaputçu	25
Karye-i Büyükkaracerçili	10
Karye-i Küçükkaracerçili	9
Karye-i Simithacılı	21
Karye-i Tiznik	15
Karye-i Frengülüs	80
Kuştemur Karyelerinden Şehir Kurbunda Çimeli	51
Karye-i Hacıbozan	52
Karye-i Nemiroğlu	20
Karye-i Kocaköy	12
Karye-i Ballica	31
Karye-i Yüksek	32
Karye-i Karsavran	33
Karye-i Yalnızdam	18
Karye-i Çıldırım	14
Karye-i Kargılı	128
Toplam	1.267

Tarsus Sancağının diğer bir kazası olan Gökçeli, merkez kazanın batısında bugünkü Mersin şehri ve kuzeyinde Torosların iç kısımlarına kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bu kaza dâhilinde hem ova hem de dağ köyleri yer almaktadır. Bu kazada da çok sayıda aşiret/cemaat bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Nusayri olup Tarsus'a doğru olan ova köylerinde aşiret olarak kaydedilmişlerdir. Bu köylerde günümüzde de genellikle Nusayriiler yaşamaktadır. Bunların yanında "Abdallar Cemaati" ve "Çolaklı Taife-i Abdal

³⁹ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, s. 176.

⁴⁰ BOA. *NFS.d.*, 3696.

olan” gibi başlıklar altında da nüfus kaydı yapılmıştır. Bunların, genellikle sepetçilik ve çalgıcılık yapan, belli bir iskân mahalleri olmayan, yöresel ağızda “apdal” olarak nitelendirilen Romanlar olduğu söylenebilir. Sayımda Gökçeli Kazasının erkek nüfusu 2.892 kişi olarak tespit edilmiştir. Kadınların eklenmesi ile toplam nüfus 5.784 kişi olmaktadır. Bunun yanında Enver Ziya Karal kazada 99 erkek gayrimüslim nüfusun mevcut olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Ayrıca günümüzde Türkiye’nin en büyük şehirlerinden biri olan Mersin’in o dönemde 100 civarında kişinin yaşadığı küçük bir köy olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 7: Gökçeli Kazasına Bağlı Köylerin ve Kaza Dahilinde Yaşayan Aşiret/Cemaatlerin Nüfusları⁴²

Köy/Topluluk Adı	Nüfusu
Karye-i Karaisalı	89
Karye-i Emirler	41
Karye-i Absun	29
Karye-i Çavak	29
Karye-i Kerimler	14
Karye-i Akarca	47
Karye-i Çavuşlu	71
Karye-i Mezburdan	42
Karye-i Çopurlu	56
Karye-i Turunçlu	32
Karye-i Erçelli	154
Karye-i Başnalar	12
Karye-i Seyyidi	22
Karye-i Hamzabeyli	8
Karye-i Yalınayak	49
Karye-i Buluklu	36
Karye-i Aladağlı	36
Karye-i Bekirde	61
Karye-i Yanpar	21
Karye-i Ayaş	32
Karye-i Cerid’de Aşiret-i Fellahan	52
Karye-i Mersin	50
Karye-i Güdübes Aşiret-i Fellahan	31
Karaisalı Bahçelerinde olan Aşiret-i Fellahan	17
Karye-i Adanalı Aşiret-i Fellahan	91
Karye-i Kızılyar Aşiret-i Fellahan	15
Karye-i Kerimler	31
Karye-i Kemalçavuşlu	8
Araplar Perakendesi	30
Karye-i Homurlu	37
Karye-i Kazanlı Aşiret-i Fellahan	278
Karye-i Karaduvar-Fellah	198
Kalınlı ve Çolaklı Aşireti	105
Mirili-Burhanlı Aşireti	175
Mirili-Kalınlı Aşireti	555
Mirili-Teke Aşireti	105
Çolaklı Taife-i Abdal olan	32
Karye-i Karacailyas Aşiret-i Fellahan	67

⁴¹ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, s. 176.

⁴² BOA. NFS.d., 3697.

Çerili Aşireti	51
Abdallar Cemaati	15
Aşiret-i Munzur	45
Aşiret-i Araplar	23
Toplam	2.892

Coğrafi konumu itibarıyla Tarsus Sancağının en batısında bulunan Elvanlı, nüfus yoğunluğu en az olan kazadır. Bu bölge aslında Çukurova'nın da en batı ucudur. Artık Toros Dağları denize iyice yaklaşmış ova oldukça daralmıştır. Bu nedenle yerleşim sayısı da diğer kazalara göre oldukça azdır. Sayımda kazanın erkek nüfusu 995 kişi olarak tespit edilmiştir. Kadınların da dahil edilmesi ile toplam nüfus ancak 1.990 kişiyi bulmaktadır.

Tablo 8: Elvanlı Kazasına Bağlı Köylerin Nüfusları⁴³

Köy/Topluluk Adı	Nüfusu
Kaza-i Elvanlı'da Vâki' Ehl-i İslâm (Kaza Merkezi-Elvanlı Karyesi)	63
Sıraç Karyesi	26
Kuzucu Karyesi	41
Dadal Karyesi	125
Tömük Karyesi	34
Sorkun Karyesi	24
Arpaç Karyesi	28
Çevlik Karyesi	30
Karahıdırlı Karyesi	52
Okut (Ohut) Karyesi	17
Alata Karyesi Beyan-ı İslâm	41
Köypınarı	90
Aşiret-i Bahşişlerde Kâin	90
Ağa-i Müma-ileyh Etbâ'ı	29
Diğinkar (Diniker) Karyesi	33
Kaza-i Mezkûr Tabii Beylerden	56
Kaza-i Mezkûr Tabii Araplardan	32
Mezitli Karyesi	103
Değni (Değnek) Karyesi	81
Toplam	995

Tarsus Sancağının en büyük Yörük aşireti olan Karakayalı, nüfus defterlerinde ayrıca kaydedilmiştir. Sadece aşiretin nüfusu değil, bu nüfusun nerelerde meskûn oldukları da ayrı ayrı belirtilmiştir. Karakayalı aşiretinin ve çeşitli köylerde meskûn olan aşiret mensuplarının toplam erkek nüfusu 1.687 kişi olarak tespit edilmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu nüfusun 1.422'si göçebe ya da yarı göçebe iken sadece 265'i çeşitli köylerde yerleşik olarak yaşamaktadır. Aşiret mensuplarının kadın-erkek toplam nüfusunun ise 3.374 kişi olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Karakayalı Aşiretinin Nüfusu⁴⁴

Topluluk Adı	Nüfusu
Karakayalı Aşireti	1422
Karakayalı Aşiretinden Evcî Karyesinde Sakin Olan	28
Karakayalı Aşiretine Tâbi Tekeli	50

⁴³ BOA. NFS.d., 3695.

⁴⁴ BOA. NFS.d., 3697.

Karakayalı Aşiretine Tâbi Sariibrahimli Karyesinde Kâin Olan	59
Karakayalı Aşiretine Tâbi Cingan Karyesinde Sâkinûn	70
Kalburcu Karyesinde Kâin Tâbi-i Aşiret-i Karakayalı	13
Cerid Tâbi-i Karakayalı	45
Toplam	1.687

Sonuç

Ülke yönetiminde hükümetlerin ihtiyaç duydukları nüfus istatistikleri, özellikle XIX. yüzyılda küresel çapta meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik değişim sürecinde çok daha önemli hâle gelmiştir. Osmanlı idarecileri de bu doğrultuda gerekli adımları atarak modern manada nüfus sayımları yaptırmaya başlamışlardır. İlk etapta her ne kadar askeri amaçlı olsa da bu çalışmalar ilerleyen süreçte çok daha ayrıntılı verilerin toplandığı sayımlara dönüşmüştür. Neticede günümüzde Osmanlı toplumunun demografik yapısı ile ilgili çok önemli veriler sunan ve araştırmacılara kaynaklık eden kayıtlar tutulmuştur.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Tarsus Sancağının 1831 nüfus sayımlarını içeren nüfus defterleri gerek Tarsus şehri ve mahalleleri gerek kırsal yerleşimleri gerekse de aşiret/cemaat yaşantısını sürdüren toplulukları ile ilgili oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Defterlerde yer alan kayıtların incelenmesi ile öncelikle 1831'de Tarsus Sancağının idarî taksimatı ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Tarsus şehir merkezinde yer alan mahalleler ve Cânib-i Şehir adı altında kaydı tutulan köylerin merkez kazayı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kuştemur, Kusun, Ulaş, Namrun, Gökçeli ve Elvanlı ise sancağın diğer kazalarını oluşturmaktadır. Namrun hariç bu kazalar isimlerini o bölgelerde yaşayan Yörük/Türkmen aşiretlerinden almışlardır.

Tarsus Sancağında yerleşmeleri devamlı ve geçici yerleşmeler olarak sınıflandırmak mümkündür. Şehir merkezindeki mahalleler ve kırsaldaki köyler devamlı yerleşmeleri oluştururken, aşiret ve cemaatlerin bir kısmının göçebe ve yarı göçebe olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunların tek bir yerde sakin olmadığını ve genellikle yaylak-kışlak hayatı sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Bunların dışında nüfus sayımında tespit edilmiş, belli bir yerde devamlı sakin olmayan ve geçici olarak bulunan perakende gruplar da bulunmaktadır.

Çukurova'nın bereketli toprakları ve Tarsus şehrinin ticarî fonksiyonları, insanları ekonomik kaygılarla bu bölgelere çekmiştir. Defterlerde yer alan veriler incelendiğinde Tarsus'un toplam erkek nüfusunun 15 bin kişi civarında olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerle birlikte bu sayı 16 bine yaklaşmaktadır. Aynı sayımda Adana Sancağının erkek nüfusunun ise 17,5 bin civarında olduğu tespit edilmiştir. Ancak şehir merkezlerine bakıldığında Tarsus'un nüfusunun Adana'nın yarısı kadar olduğu görülmektedir.⁴⁵ Bu tespit Tarsus'un şehir olarak daha küçük ve nüfusu daha az olsa da sancak olarak neredeyse Adana kadar nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.

Tarsus Sancağında köylerin daha çok Tarsus şehri ve çevresindeki ovada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum ovada yer alan arazilerin tarımsal faaliyetler açısından uygunluğu ile açıklanabilir. Bunun yanında en fazla nüfus Gökçeli, Tarsus merkez ve Kusun Kazalarında bulunurken en az nüfus ise Elvanlı Kazasındadır.

Defterde yer alan kayıtlardan Tarsus Sancağında çok sayıda aşiret, cemaat ve taife olarak nitelendirilen toplulukların olduğu görülmektedir. Bunların büyük bir kısmı Yörük/Türkmen topluluklarıdır. Bunların en büyüğü olan Karakayalı Aşireti'nin toplam erkek nüfusu 1.687 kişi olup bu hâliyle diğer birçok kazadan daha fazla nüfusa sahiptir. Aşiret ve cemaatlere mensup konar-göçer ya da yarı göçebe olarak hayatını devam ettiren hatırı sayılır bir nüfus olsa da bunların bir kısmının yerleşik hayata geçtikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, sayımda Karakayalı Aşireti mensuplarının bir kısmının farklı köylerde sakin olarak kaydedilmiş olmalarından da anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı Yörük/Türkmen aşiretlerinin ovada meskûn oldukları ve ziraat ile uğraştıkları görülmektedir. Defterlerden birine düşülmüş olan bir derkenarda yer alan "Defter-i mezburda ve sairede olan fi'l-cümle aşâir erbab-ı ziraattan olduklarından nâşî iş bu mahalle şerh verildi"

⁴⁵ Ergün, Terzi ve Kaycıoğlu, *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Adana (1831)*, ss. XVIII-XXII.

ifadesi de bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca yine defterde yer alan “Tarsus Civarında Kâin Erbab-ı Ziraattan Kulak Cemaati” ifadesi de bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Ancak aşiret olarak kaydedilen toplulukların tamamı Yörük/Türkmen değildir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye geldikleri düşünölen Nusayriler de yaşadıkları köylerde “aşiret-i Fellahan” olarak kaydedilmişlerdir.

Bütün bu veriler dikkate alındığında Tarsus’un ticari ve zirai potansiyeli doğrultusunda Anadolu’nun yoğun nüfusa sahip bölgelerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Tarsus ve çevresinin günümüzde olduğu gibi o dönemde de Yörük/Türkmenlerle birlikte, farklı bazı etnik toplulukların birlikte yaşadığı, önemli bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.) 3694, 3695, 3696, 3697.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Bilgili, Ali Sinan, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Doğanay, Hayati, *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1994.

Doğru, Halime, “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, ss. 233-269.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, 4/4, ss. 69-78.

Ergün, Ahmet- Terzi, Mehmet Akif-Kaycıoğlu, Mehmet, *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Adana (1831)*, İstanbul: Aktınkoza Yayınları, 2015.

Gülekoğlu, Ümmü Gülsüm, *3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları)*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2018.

Gümüşçü, Osman XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış*, 8/15, ss. 221-240.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1940.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kodal, Tahir, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1, ss. 233-258.

Poş, Abdullah, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarıysı)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.

Tamer, Aytül-Bozbeyoğlu, Alanur Çavlin, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi*, 26/1, ss. 73-88.

Uğuz, Sacit, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Tarsus (1876-1926)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Uğuz, Sacit, *Tarihte Nusayriler: Ortaya Çıkışı, Yayılışı ve Osmanlı'da Nusayri Toplumu*, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2019.

Yaman (Şahin), Arzu, 287 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicili H. 1240-1244/M. 1824-1828, Fırat Üniversitesi, 2006.